

KAROLINA BAGDONĖ

Europietiškumo apraiškos lietuvių sovietmečio poezijoje: estetinis tapatybės laisvinimas

Anotacija: Straipsnyje siekiama aptarti europietiškumo apraiškas ir jas punktyriškai nužymėti XX a. antros pusės poezijoje, būtent panašiu laikotarpiu sukurtuose Eduardo Mieželaičio ir Sigito Gedos eilėraščiuose. Tam pasirinkama Vytauto Kavolio kultūros sociologijos prieiga, leidžianti analizuoti tapatybę remiantis trilype kultūros samprata ir ją matyti ne tik kaip individualią asmens laikyseną, bet ir kaip kolektyvines mąstymo ir bendrumu paremtos savęs apibrėžimo formas. Keliama hipotezė, kad lietuviškumas buvo atviras europietiškai tapatybei, kuri turėjo galimybę egzistuoti sovietmečio poezijoje. Straipsnyje dėmesys kreipiamas į poetinių tekstų poveikį skaitytojui, santykį su Europos literatūros kontekstu ir iš to kylančius įvairius bei jų konfigūracijas.

Raktažodžiai: tapatybė, lietuviškumas, europietiškumas, sovietmetis, Eduardas Miežellaitis, Sigitas Geda.

Lietuviškasis tapatybės šaltinis yra veikiau poetinis nei politinis.

Nerija Putinaitė¹

Ar išties lietuviškos tapatybės kilmė literatūrinė? Su koku jos savivaizdžiu susiduriame sovietmečio poezijoje, nuo cenzūros laisviausiame, moderniausiame ir populiariausiame žanre? Ar tuo metu buvo įmanoma europietiška tapatybė ir jos kūrimasis Lietuvoje? Kiek ir kokio joje galima surasti tapatinimosi su Europa, kai viskas, kas susiję su Vakarais, buvo trinama, neigiama ir kritikuojama sovietmečio ideologų kaip buržuazinės kultūros blogis? Tai klausimai, paskatinę šio straipsnio atsiradimą. Jo autorė mėgina perteikti nacionalinės tapatybės

1 Nerija Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Vilnius: Aidai, 2004, p. 10.

(identiteto)², kuriamos sovietinėje poezijoje, reikšmės principus. Bandoma ne pateikti konkrečius tapatybės apibrėžimus, bet nusakyti tapatybei būdingus santykius ir skirtis ar panašumus. Straipsnyje daugiausia dėmesio bus skiriama lietuvių tapatybės kaip lokalaus savitumo ir atvirumo Europai (europietiškumui) koreliatyviam fenomenui, sutelkiant dėmesį į Vytauto Kavolio pateiktą kultūros sąrangos modelį bei jo sąsajas su tapatybės analize. Taip pat aiškinsimės, kaip sovietinė ideologija veikė ir iškreipė lietuvių europietiškumo savivaizdį bei kaip tai skleidėsi XX a. antrosios pusės lietuvių poezijoje, būtent Eduardo Mieželaičio ir Sigito Gedos kūrinuose.

Tapatybės modeliai ir jų (ne)suderinamumas

Tapatybės analizei Kavolio kultūros sociologija pasirinkta neatsitiktinai. Jis tapatybę laikė ryšiu tarp įvairių ir tarpusavyje susietų ar susisiejiančių sąmoningumo segmentų³. Jam tapatybė egzistavo ne kaip atskiras kultūrinis vienetas, sutelktas tik į asmenį, bet įrašomas į visos civilizacinės struktūros analizę⁴. Sąmoningumo istorijos problematika mums svarbi ir tuo, kad joje domimasi ne tik pavienio individo laikysena, bet ir kolektyvinėmis mąstymo bei bendrumu paremta savęs apibrėžimo formomis. Taip pat tai skatina struktūruoti modelius, nusakančius tam tikrus kultūros ir per ją išskylančius identiteto reprezentacijos principus. Mūsų noras sieti tapatybę su bendresniais civilizacijos tyrimais skatina žvelgti į nacionalinį identitetą platesniu aspektu, susitelkti į kultūrinius ryšius tarp nacionalinės ir globalios, o šiuo atveju – europietiškos tapatybės, aiškintis, kaip ją veikė ar iškreipė oficialiosios sovietinės tapatybės modelis.

Analizuodamas kultūros kaip reikšmių pasaulio sąrangą, Kavolis išskyrė tris modelius⁵, kurie galėtų tapti atrama svarstant mums aktualius tapatybės variantus:

- 2 Sąvokos, remiantis Lietuvoje paplitusia tradicija, vartojamos sinonimiškai (plg. Vida Savonikaitė, *Lietuvos tapatybė. Etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, prieiga internetu: <http://identitetas.mch.mii.lt/index.asp> [žiūrėta 2018 10 04]). Jų skirtumai verti atskiro tyrimo ir šiame straipsnyje nėra svarstomi.
- 3 Plačiau žr. Vytautas Kavolis, *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 116–124.
- 4 *Ibid.*
- 5 Vytautas Kavolis, „Daiktų ir reikšmių kautynės“, *Metmenys*, Nr. 64, 1993, p. 62.

1) Kultūra – tai atviras komunikacijų tinklas, kuriame nereikia iš anksto organizuoti perjungimo mechanizmų, nes jie savaime kondensuojasi, žmonėms kultūroje veikiant drauge. Šiuo atveju reikšmingas atsitiktinumo, laisvės ir spontaniškai pajausto ryšio kriterijus. Šis atsitiktinumas Kavoliui svarbus kaip vienas iš tapatybės kūrimosi principų ir viena pagrindinių sąmoningumo istorijos tyrinėjimams būdingų galvojimo ir jausmo struktūrų.

2) Kultūra yra centras (ar centrai) su „atsiveriančiomis“ periferijomis. Jų dviejų santykis išskyla kaip požiūris į kultūrą ir ją reprezentuojančius artefaktus. Kavolis manė, kad centro-periferijos skirtis būdinga archajinei kultūrai, o modernistinėje ir postmodernistinėje ją pakeičia reikšmių apytaka. Pirmajai būdingi identiškai pasikartojantys ritualiniai veiksmai, garbinimas ir saugojimas, o kultūrinės bendruomenės santykis su pasauliu gali būti nebent imitacinis arba gynybinis, tačiau joje nevyksta jokia transformacija ar savirefleksija. Modernistinis kultūros centras yra „panašesnis į kritinį principą, į kurį nuolat nurodoma kaip į vertinimo kriterijų vis kintančiose situacijose ir kuris pats kinta istorijoje, į save absorbuodamas jo išbandymų praktinę patirtį“⁶. Modernistinė kultūra, pasak Kavolio, dar labiau užima simbolinius centrus, nes ji kritiškai įvertina turinius, kurie turėtų galimybę išlikti ir cirkuliuoti visuomenėje.

3) Kultūra yra „uždara“, imperializmu dvelkianti hierarchija. Joje dominuoja galios santykiai, kai individai egzistuoja kaip valdantieji ir pavaldiniai. Tai monolitiškas, neretai dirbtinai sukurtas konstruktas, neigiantis žmogaus individualumą, skatinantis jo paklusnumą ir visiems vienodai privalomo bendro „gėrio“ siekimą.

Kiekviena nusakytų sąrangų rodo tam tikras galvojimo struktūras pagal tai, kiek kiekvieno modelio savybės yra svarbesnės už kitas. Kaip teigė Kavolis, „[k]ultūros konfigūracijas integruoja kiekvienai iš jų atskirai galiojantis reikšmingumo kriterijus. Kurią nors kultūrą jos visumoje integruoja jos santykis su jos reiškiniuose dalyvaujančiais žmonėmis. Kultūrą jungia ne tai, kas joje ‚kiekvienam suprantama‘, bet kas joje ‚visiems rūpi‘. Visiems toje kultūroje dalyvaujantiems, nors gal ne visiems jos apgaubtoje teritorijoje gyvenantiems“⁷. Taigi kultūrą suvokiant kaip tam tikrų ryšių sistemą, analizuojant jos reiškinių santykius, galima kurti bendresnes struktūras, kurios tiktų tapatybės analizei, kai tam tikri kultūriniai „bruožai“ ar veiksmai yra lengviau atpažįstami ir reikšmingesni nei

6 Idem, „Centrai ir apytakos kultūros dirbtuvėse“, *Metmenys*, Nr. 68, 1995, p. 29.

7 *Ibid.*, p. 6.

kiti. Toliau aptarsime tas bendresnes struktūras ir pažvelgsime, kaip jas padeda nusakyti ši mūsų trumpai pristatyta trilypė kultūros samprata.

a) atviras europietiškumas ir jo vienybė per skirtumus

Europietiškumas balansuoja tarp pirmosios ir antrosios kultūros modelių grupės, nes galimas suvokti kaip tam tikros rūšies recepcija, sugerianti įvairiausias kitas kultūras, jas ištirpinanti savyje ir išskirianti naujovišką darinį. Veikiausiai dėl to europietišką tapatybę sunku nusakyti. Europa, net ir padėjusi vakarietiškos kultūros ir jos suvokimo pamatus, sunkiai geba save apibūdinti. Pirminis iššūkis kyla jau mėginant nubrėžti jos geografines ribas. Tad nenuostabu, kad prancūzų filosofas Rémi Brague'as Europą mėgino apibūdinti dedukciškai. Jis manė, kad europietiškumas egzistuoja ne kaip nuolatinė savybė, o kaip kintanti lokalizacija, tam tikra visuma, kurią geriausiai apibrėžia tai, kas ji nėra⁸. Europietiškumas tokiu atveju atrandamas už pačios Europos geografinių ribų bei nėra tik tam tikrų, dažniausiai siejamų su senovės Graikija, Roma ir krikščionybė, elementų junginys (nors, žinoma, iš jo kyla ir iki šiol su juo susijęs). Jis yra sąmoningas pasirinkimas integruoti kitų politinius ir kultūrinius pasiekimus bei gebėjimas žvelgti į save iš šalies. Europietiška tapatybė, kaip ir ją (at)skleidžianti literatūra, nėra vienalytis darinys, tai nuolatinis tapsmas, civilizavimasis, atvirumas ir *kito* priėmimas (Šiaurės–Pietų, Vakarų–Vidurio–Rytų Europa), o esminis jos bruožas – „vienybė per skirtumus“ (*unity in diversity*)⁹, kai balansuojama tarp skirtumų ir panašumų, daugiakultūriškumo ir nacionalumo, tradicijos ir modernumo, o bandymas įtvirtinti stabilų ir vienodą suvokimą neretai laikomas totalitarizmu. Toks netolydumas pasireiškia ir europietiškos tapatybės niveliacija, nes ją „liudijantys dalykai – krikščionybė, demokratija, žmogaus teisės, humanizmas ir kita – išplito pasaulyje, tad jau nebelaikytini išskirtinai europietiško bruožais“¹⁰. Europietiškumas netgi imamas suvokti plačiau nei tik jo

8 Rémi Brague, *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, iš prancūzų k. vertė Regina Matuzevičiūtė, Kristina Kazakevičiūtė, Vilnius: Aidai, 1999, p. 11.

9 Ursula Keller, „Writing Europe“, in: *Writing Europe: What Is European About the Literatures of Europe?: Essays from 33 European Countries*, sud. Ursula Keller, Ilma Rakusa, CEU Press: Budapest, New York, 2004, p. 6.

10 Vytautas Rubavičius, „Naujas pilietinis europietiškumas ir nacionalumo raiška“, in: *Lietuviškojo europietiško raiška: Dabarties ir ateities iššūkiai*, red. Antanas Andrijauskas, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 91.

politinis, kultūrinis ar architektūrinis paveldas, tad nenuostabu, kad net pasigirsta raginimai išvis atsisakyti europietiškos tapatybės paieškų, nes „savianalizė trukdo Europai, kadangi nėra nieko, kas nėra europietiška“¹¹. Taigi visa, kas iš pirmo žvilgsnio mums atrodytų kaip europietiškos kultūros ir jos tapatybės dalis, egzistuoja ne vienoje geografinėje, politinėje, socialinėje terpėje, o yra pasklidę po skirtingas plotmes ir diskursus.

Šiame straipsnyje europietiskumą konkretinsime kaip Europos literatūros ir kultūros paveldą ir jo poveikį lietuvių poetams. Europos literatūros vieningumas, universitetuose įtvirtintas klasikinės filologijos studijose, XIX a. veikiamas romantizmo, pozityvizmo ir liberalizmo, subyrėjo į atskirų tautinių literatūrų istorijas. Europos literatūrą tuomet galime suvokti kaip nuolat judančią nuo nacionalinės prie pasaulinės, jungiančią daugybę atšakų, skirtingų periodų, daugiakalbiškumo, globalizacijos ir migracinės kultūros.

b) nacionalinė tapatybė kaip centras ir jos santykis su kosmopolitizmu

Analizuodami nacionalinę tapatybę veikiausiai visuomet į ją žvelgiame kaip į tam tikrą centrą, kurį lyginame su kitomis vadinamosiomis „periferijomis“. Pasak Kavolio, „[š]iandieninėje Lietuvos kultūroje simbolinių centrų teisių reikalauja nacionalizmo reprezentacijos [...]“. Kad kas nors galėtų būti kultūros centras, reikia, kad ‚visa kultūra‘ jį tokiu, formaliai ar neformaliai, pripažintų“¹². Matyt, dėl to į ją žvelgiame kaip į neabejotinai išskirtinę, kitonišką, gal netgi geresnę nei kitos. Į šį santykį norisi pažvelgti per Leonido Donskio pateiktą nacionalizmo prizmę. Jis teigė, kad egzistuoja dviejų tipų nacionalizmas – liberalus ir konservatyvus, o juodu skiria požiūris į kosmopolitizmą¹³. Pirmuoju atveju bandoma įsileisti kitoniškumą, apimantį kitą kultūrą ir tapatybę. Refleksyvi laikysena, europietiskumo bruožų perėmimas ir jų rekonstravimas, t. y. krikščioniškos tradicijos įsisavinimas, sąmoningumo trajektorijos, rūpestis dėl asmenybės, pagarba individualumui, laisvei ir privatumui leistų lietuviškumą matyti kaip lygiavertį europietiškos kultūros partnerį. Kalbėdamas apie lietuviškosios tapatybės slinktį, Tomas Venclova ją įvardijo kaip mozaikišką ir sudarytą iš jos visumai būtinų

11 Ursula Keller, *op. cit.*, p. 8.

12 Vytautas Kavolis, „Centrai ir apytakos kultūros dirbtuvėse“, p. 34.

13 Plačiau žr. Leonidas Donskis, *Tapatybė ir laisvė: Trys intelektualiniai portretai*, iš anglų k. vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Versus Aureus, 2005, p. 49–50.

segmentų¹⁴. Antruoju atveju – konservatyvus nacionalizmas, kurį dar galėtume laikyti liaudišku ar provincialiu, linkęs atmesti ir pašalinti kosmopolitiškas laiky-senas, refleksyviai kuriamą, kintantį ir tobulinamą identitetą bei sutelkti dėmesį į savasties konservavimą¹⁵. Tai būdinga lietuviškajai tapatybei, kai nepastovumą, plastiškumą keičia inercija ir „besąlygiška nekintamumo gynyba“¹⁶. Tokiu atveju lietuviškasis tapatybės laukas apima politinio ir kultūrinio išskirtinumo troškimą, buvusios galingos imperijos nostalgiją ir jos likučius dabartyje, praeities, ypač pagoniškosios, idealizavimą, jos laikymą lietuviškosios tapatybės ištakomis, dėmesį lietuvių kalbos saugojimui, o bet koks europietiškas palydimas iš-ankstiniu priešišku ir priimamas tik dėl pragmatinių priežasčių, bet ne kaip natūraliai atsiradęs nacionalinės tapatybės papildymas.

c) uždara kultūrinė tapatybė ir sovietiškas

Visai kitokią nei nusakytosios tapatybę galėtume pamatyti totalitarinėje aplin-koje. Sovietmečio kultūros ideologijai pirmiausia būdingas uždaramas ir hier-rarchija. Kavolis manė, kad tuo metu buvo mėginta įsteigti naują civilizaciją, iškeliant „religijos virš kultūros“ pasaulietinį variantą¹⁷. Rimantas Kmita akcen-tavo, kad sovietmečiu buvo stengiamasi sukurti „*naują sąmoningumą*“ (rašytojai, anot garsaus Stalino pareiškimo, – ‚sielų inžinieriai‘), atlikti religinės sąmonės reformą, nukreipti religinio, metafizinio poreikio energiją norima linkme, *pa-keisti turinį, perimant kai kuriuos formas elementus* [išskirta mano – K. B.] ir patį religingumo principą, kad ideologija taptų tokia pat reikšminga kaip ir religija, o valdžia, partija taptų aukščiausia instancija“¹⁸. Religijos pokytis šio straipsnio kontekste nėra toks svarbus, reikšmingas naujo sąmoningumo kūrimas, poezijos turinio ir formos aspektai. Šį kitokį sąmoningumą nusakė ir nauja tapatybės for-ma – „baigtinis tapatumas“¹⁹. Jis buvo kuriamas naudojant represijas ir siekiant

14 Tomas Venclova, „What Can Lithuania Give to Present-Day Europe“, in: *Writing Europe: What Is European About the Literatures of Europe?*, p. 353.

15 Salomėja Jastrumskytė, „Refleksyvusis identitetas – lietuviškumas Europos akivaizdoje“, in: *Lietuviškojo europietiško raida: Dabarties ir ateities iššūkiai*, p. 104.

16 *Ibid.*, p. 104.

17 Vytautas Kavolis, *Civilization analysis as a sociology of culture*, Lewiston: The Edwin Mellen Press, 1995, p. 153.

18 Rimantas Kmita, „Eduardo Mieželaičio Žmogus kaip politinės religijos tekstas“, *Literatūra*, Nr. 49 (1), 2007, p. 42.

19 Salomėja Jastrumskytė, *op. cit.*, p. 105.

iš žmonių mąstysenos išrauti refleksyvų požiūrį į save. Individualumas pakeistas kolektyviškumo reikalavimu ir suprimityvintas iki kaimo žmogaus gyvenimo arba suabsoliutintas iki minios, o abejonės, ieškojimai ir kritinis mąstymas sutryptas, diegiant paklusnumą. Ideologiniuose komunistų partijos raštuose nelieka asmenybės kaip žmogaus, tautos ir valstybės, o vietoj to siūloma anoniminė valstybė, betautiškas, žmogus be šeimos, giminės ir kultūrinės atminties. Europos kultūra, laikyta viena iš buržuazinės ideologijos ir krikščionybės skleidėjų ir įtvirtintojų, imta bent jau iš dalies traktuoti kaip griauanti lietuviškąją, pirmiausia pagoniškąją tapatybę. Kita vertus, sovietmečiu, pasak Salomėjos Jastrumskytės, imamas kurti naujas tapatumas, kuris reikėsi kaip „individualus ir savarankiškas procesas, o reflektyvus perkūrimas – tai pasirinkimo ir įtakos dialogas“²⁰. Tuo galime pagrįsti ir nacionalinių sentimentų sustiprėjimą, kai ieškota saugaus ir patikimo būdo įtvirtinti nacionalinius simbolius lietuviškoje tapatybėje²¹. Toks požiūris užtikrina saugos aspektą, kai „lietuviškas tapatumas esą gali būti įgyjamas (iškovojamas) vieną kartą – toliau tik įtvirtinama ir prižiūrima jo sauga“²². Ši pozicija, kurią galėtume pavadinti nacionalinio paveldo saugos ir kartojimo, buvo priešinga dinamiškam save nuolat iš naujo kuriančiam europietiškos tapatybės projektui. Sovietinė tapatybė egzistavo kaip ideologizuotų skirtingų visų TSRS kultūrų visuma, paliekant nacionalinės formos individualumo bruožus, tačiau akcentuojant kiekvienos jų komunizmo statybos turinio panašumą. Ji priešinga europietišcai tapatybei, kurią vienija jos skirtingumas, nevientisumas: „europietiškas europiečiams daug reikšmingesnis ir prasmingesnis, kai jis tautiškai individualizuotas, nei kai anttautiškai subendrintas“²³. Šis bendrumas rėmėsi ir bet kokių su Vakarų kultūra susijusių savybių atmetimu, įskaitant ir „romantizmo ir modernizmo išpuoselėtą ontologinį, gelminį, metafizinį vertybių sistemos matmenį“²⁴. Straipsnyje toliau punktyriškai aptarsime europietiško apraiškas Mieželaičio ir Gedos poezijoje, pasitelkę minėtąją kultūros modelių konfigūraciją.

20 *Ibid.*

21 Nerija Putinaitė, „Lietuviškoji Europa: trys tapatybės. Neaiški Europa ir tautos individualybės apsaugos“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 5, 2013, p. 316.

22 Salomėja Jastrumskytė, *op. cit.*, p. 107.

23 Nerija Putinaitė, *Trys lietuviškosios Europos: Tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2014, p. 22.

24 Audinga Peluritytė-Tikuišienė, „Didysis pasakojimas sovietmečiu: keli panoraminiai problemos štrichai“, *Literatūra*, Nr. 57 (1), 2015, p. 35.

Sovietinis keliautojas ir jo tapatybės reprezentacija

Eduardas Mieželaitis paliko didžiulį ir, atrodytų, neaprėpiamą kūrinų kiekį. Veikiausiai (neskaitant aukštų apdovanojimų) tai įteisinantis priklausymą sovietinio režimo nomenklatūrai bruožas. Net ir jo raštų rinkiniai imti leisti poetui dar gyvam esant. Mieželaičio kūryboje galėtume surasti vieną iš sovietinės lietuvių tapatybės reprezentacijų, kurioje susilieja proletariato, socialistinio realizmo šlovinimas, ideologinė Vakarų kultūros kritika ir kartu atsigręžimas į ją. Viena vertus, joje daug kritizmo sovietinei buržuazinei kultūrai, kita vertus, tarpukario lietuvių neoromantinės poezijos paveldo ir stereotipų, kuriais nusakomas nuolatinis Vakarų vijimasis. Kornelijus Platelis Mieželaitį laiko meistru ir tarpininku tarp Vakarų ir lietuvių literatūros²⁵. Poezijos forma, jo manymu, vakarietiška, o turinys – veikiausiai sovietinis. Elena Baliutytė stebisi, jog Mieželaitis galėjo skaityti ir kurti dialogą su Vakarų literatūros klasika:

Skaitant E. Mieželaičio dienoraštinius tekstus ir prisimenant sovietinio laiko kontekstą, stebina, kad juose autorius gausiai mini tokius Vakarų kultūros vardus (tiesa, kartais su jais polemizuodamas), kurie oficialiai tuomet buvo ne visai priimtini: Pierre'ą Teilhard'ą de Chardiną, Franzą Kafka, Jamesą Joyce'ą, Albert'ą Camus, T. S. Eliotą, Reinerį Marią Rilke'ę, Stefaną George'ą, Osipą Mandelštamą, Marcelį Proustą, Williamą Faulknerį, Gabrielį Garcia Marquezą, Kobo Abe'ą...²⁶

Stebėtis tarsi ir nereikėtų, nes beveik visi Mieželaičio skaityti rašytojai ar poetai jau buvo minėti ar pristatyti tarpukario lietuvių spaudoje, todėl jo kartai tikrai girdėti, be to, kaip ideologiškai patikimam, jam buvo leista daugiau sekti Vakarų literatūra ir modernizuoti politiškai nusekintą lietuvių poeziją. Dialogas su vakarietiška literatūra ir kultūra leido išsiveržti iš deklaratyvaus, patosiško ir ne itin paveikaus kalbėjimo būdo ir kurti tai, ką Kmita pavadino „sovietinės poezijos etalonu, jos modernumo argumentu“²⁷ – tai „didžiuliai mastai,

25 *Eduardas Mieželaitis: Post scriptum*, sud. Vladas Braziūnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, p. 232.

26 Elena Baliutytė, „Sigito Gedos pokalbininkai: Eduardas Mieželaitis“, *Metai*, 2014, Nr. 11. Prieiga internetu: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7777-elena-baliutyte-sigito-gedos-pokalbininkai-eduardas-miezelaitytis> [žiūrėta 2018 10 28].

27 Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 57.

universalumas, sovietinis heroizmas ir moderni forma leistinuose rėmuose“²⁸. Mieželaitis mėgino kurti vakarietišką literatūrą, kuri perteiktų dar nuo Antikos laikų esminį gero meno kūrinio kriterijų – įtikinamumą. Būtent perėjimas nuo dirbtinio Stalino ar Lenino šlovinimo ir darbininko kasdienybės prie esminių žmogiškosios tapatybės paieškų galėjo bent jau minimaliai prisidėti ir tam tikru būdu pagelbėti įtvirtinant socialistinį realizmą. Tačiau ne tik jį įtvirtinti, bet ir skaitančiajam juo patikėti. Alfonsas Andriuškevičius, prisimindamas sovietmečiu reflektuotą meno ir ideologijų santykį, teigė, kad „7–8 deš. sandūroje dominavo klausimas, ar tai geras menas, ar ne. Geras menas pirmiausiai turėjo būti modernus: abstrakcija, iškraipyti pavidalai, dramatismas, akibrokštai. Jis turėjo žadinti estetines emocijas, kurių šaltinis buvo tam tikra forma. Kai kontempliciuoji formą, tas tariamas ar tikras ideologinis angažuotumas kažkur atsitraukia. [...] Sakykime dėl Mieželaičio. Mums atrodė, kad ‚Aviaeskizai‘ yra geri formos požiūriu, vadinasi, ir apskritai geri, o būdami geri jie iš karto tarsi praranda ideologinius atributus“²⁹. Paradoksalu, bet tuometinėje skaitytojų receptijoje forma buvo atskirta nuo turinio. Kita vertus, tam įtakos darė Mieželaičio poetinei kalbai būdingos netikėtos vaizdų jungtys, minėtasis universalumas, abstrakcionizmas, kalbėjimas pirmuoju asmeniu ir nuolatinė refleksyvi savistaba. Pastaroji yra centrinė Vakarų literatūros ir apskritai europietiškos kultūros dalis. Visa tai jau buvo realizuota tarpukario lietuvių neoromantinėje ir avangardinėje poezijoje, todėl Algirdas Julius Greimas Mieželaičio modernizmą pavadino vakarykštės dienos modernizmu. Tokia tekstinė konfigūracija skaitytojui leidžia patikėti kuriamos fikcijos realumu, įsijausti į kuriamą fikcinį pasaulį, abejoti savo turimomis nuostatomis, galbūt jas keisti. Žinoma, egzistavo ir kita pusė. Susižavėję modernistinės poezijos forma skaitytojai mokėjo ignoruoti sovietinės ideologijos apraiškas.

Vis dėlto Mieželaičio poezija, priartėdama prie vakarietiško modernios poezijos etalono, niekada nepamiršdavo jo ideologiškai sukritikuoti. Paradoksalu, bet Mieželaičio atvirumas pasauliui, kuris itin stebino Greimą, kai poetas ieškojo ne tarybinio žmogaus, bet savęs, individo, tapo puikia Vakarų kultūrą neigiančia priemone. Mieželaitis keliauja po pasaulį, stebi įvairių miestų gyvenimą, kultūrą ir juos aprašo. Dažniausiai jis vaizduoja visuomenės paribių, atstumtųjų –

²⁸ *Ibid.*

²⁹ „Kaip manai, kas tu esi?“, Alfonsą Andriuškevičių kalbina Arūnas Sverdiolas ir Saulius Žukas“, *Baltos lankos*, Nr. 24, 2007, p. 41–42.

prostitučių, girtuoklių, valkatų ir klajoklių – gyvenimą, įvairius menininkus ir muzikantus. Neretai tai gana statiškas, romantiškas ir gana banalus ar net naivus smalsaus turistų žvilgsnis, kuris turi labai aiškią vertybinę poziciją, pvz., rinkinyje *Autoportretas. Aviaeskizai* (1962) Paryžius atrodo kaip gaivališkos puotos erdvė, kurioje miestiečiams tereikia duonos ir žaidimų, t. y. vyno, neaiškaus valgio, kurio sovietinėje santvarkoje, matyt, niekas neragautų, ir vienadienės meilės, dainų bei neaiškios filosofijos:

Būrys nakties padaužų srebja sriubą,
 nešvarią kiaulę užgeria vynu.
 Tai jie gyventi gal labiausiai skuba,
 užtraukia posmą iš senų dainų [...]
 Prisikerta kiaulienos išsijuosę,
 ir pučiasi, ir auga jų pilvai
 kaip pūslės –
 ir įsiremia į nosį,
 filosofuoti pradeda laisvai.³⁰

Lyriniam subjektui paryžietiška tikrovė miesčioniška, buržuazinė ir lėkšta, portretuojami žmonės – kaip iš sovietinėje spaudoje paplitusių karikatūrų nužengę buržujai, o jai priešinama socialistinė tikrovė ir jos teisingi elgsenos modeliai (AA, 167–168). Taigi jo kūryboje, kurioje tarsi pakartojamas Vakarų modernizmas, priešinama sovietinė ir vakarietiška tikrovė, rodomas anksčiau aptartas centro-periferijos santykis, kai neįmanoma kitybė ir svarbiausia įdiegti vienodumą. Mieželaičio žvilgsnis į Vakarus rodo, kokią sovietinio lietuvių tapatybę turėtume matyti ar bent jau kokia kuriama poetiniame tekste, nes reikšminga ne tik tai, kas aiškiai matoma ir aprašoma, bet būtent tai, ko tekste nėra užfiksuota. Jo tekstuose neva rečiau vaizduojama proletariato klasė, nors tai buvo būtinas perteikti ideologinis štampas. Tą pastebi sovietmečiu rašytos vidinės recenzijos autorius – Jonas Lankutis. Jis ne mažiau ideologiškai pataria, kad Mieželaičiui derėtų kalbėti ne abstrakcijomis, asociacijomis ir sudėtingais žodžių junginiais, bet daugiau dėmesio skirti paprastam skaitytojui suprantamoms prasmėms

30 Eduardas Mieželaitis, *Autoportretas. Aviaeskizai: Dvi knygos*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 170–171. Toliau cituojant iš šio rinkinio skliausteliuose nurodoma santrumpa AA ir cituojamo puslapio numeris.

ir komunizmo statytojų – darbininkų – kasdienybei³¹. Bet toks poetinis modelis ir sukuria įtampą skaitančiajam. Mieželaitis, kritikuodamas Europą, jos laisvę, drąsą, individualumą ir kultūrinį paveldą, tarsi galėtų skaitytoją paskatinti atsigręžti į savą ir suprantamą sovietmečio realybę. Šis atsigręžimas jo poezijoje išskyla kaip nuolatinės tikro žmogaus paieškos motyvas. Tokio idealaus žmogaus neįmanoma aptikti jokioje erdvėje anapus sovietinio pasaulio: nei prie drumzliniojo Gango, tolimajame Benarese (dabar – Varanasyje), nei Romos bazilikoje (Nukryžiuotojo paveiksle), nei Paryžiaus gatvėje sutikus liūdną ir nelaimingą Sartre'ą, tačiau „[a]š galėčiau šią kelionę tęsti, / aš tuo tarpu dar nepavargau, / tik ar man tave pavyks surasti / tyras mano lyrikos žmogau? / Aš Paryžiu, Benarese, Romoj, / šaltame pasaulyje šaukiu: / – *ECCE HOMO!* / (Niekas) – *ECCE HOMO!* – / vėjas lyg nustebęs. / Ne daugiau... (AA, 207–208). Neįmanoma rasti žmogaus, nes ieškoma ne unikalios individo, bet kolektyvinio beveidės masės dalyvio:

Aš sakiau Voltui Vitmenui:
 vienas žodis kaip individas nustoja reikšmės,
 nes jis nieko negali laimėti.
 Dabar laimės tikrai žodžių masės
 žodžių armijos,
 žodžių korpusai ir legionai,
 masiniai žodžių sąjūdžiai ir revoliucijos,
 ir tai bus žodžių – demokratų visuomenės
 demokratiškai grindžiama santvarka.
 (Aš prašau netaisyti sąvokų:
 demokratijos saulė, kurią Voltas Vitmenas giedojo,
 šiame kontinente nusileidžia. Dabar ji pateka
 iš socialistinio kontinento senajam pasauliui.) (AA, 270)

Viena vertus – tai naujos poetinės kalbos manifestas ir jo paieška, Witmano poezijos stilizavimas, kita vertus – tai bandymas įtvirtinti naują tvarką ir naujo žmogaus ar herojaus mitą bei įkūnyti sovietinio progreso idėją. Deja, bet tokiais būdu silpnėja individualybė, nes svarbiausia tampa „subjektyvios patirties nete-

31 Elena Baliutyte, „(Ki)toks Mieželaitis: kas likę ‚Žmogaus‘ šešėly?“, *Literatūra ir menas*, 2014 10 03, prieiga internetu: <http://literaturairmenas.lt/2014-10-03-nr-3490/2029-literatura/3205-elena-baliutyte-ki-toks-miezelaitytis-kas-like-zmogaus-sesely> [žiūrėta 2018 10 03].

kusi kolektyvinio individo būtis³². Juk tėra „stori foliantai, poeto ir filosofų / knygos, žmogui sukūrę žmogaus / iliuziją, o nesukūrę gyvo žmogaus“ (AA, 279). Nes meno tikrovė ir jos paveldas tėra ropojantys šliužai ir juodos kirmėlės, o nuodinga gyvatė jūros dugne „šnypščia / dar sunkiai suvokiamą burtažodį – / ašmanoman...“ (AA, 280). Tokią nykią situaciją galėtų pakeisti dirbantis lyrinis subjektas: „Ar nereikėtų darbo, / nes darbas ir mėslą / paverčia balta ir / kvepiančia duona?“ (AA, 281). Būtent drauge atlikta veikla leistų pakeisti senąją tvarką ir nurodyti šviesesnę bei tikresnę ateitį: „Gal jūros dugnui ir reikia arklo, / kuris užartų seną burtažodį – ašmanoman – / ir išrašytų kaip naują vagą – mesmūsų mums?“ (AA, 282). Kuriant kolektyvinę proletarinę tapatybę, galbūt būtų įmanoma *nupiešti* ir Mieželaičio poezijoje itin ieškomo idealaus žmogaus paveikslą. Svarbu paminėti, kad ta dirbtinė kartotė, rituališkumas buvo itin svarbūs sovietinei ideologijai. Šie bruožai mus skatina sugrįžti prie Kavolio minėtos archajinės kultūros steigties ir apibendrinti, kad bent jau iš dalies Mieželaičio poezijoje kuriamas pokyčio ir transformacijos (visuomenės mastu) įvaizdis veikiausiai tėra mitas. Sovietmečiu buvusios nuolatinės viena į kitą panašios demonstracijos ar šventės, masių susibūrimai buvo griežtai reglamentuoti ir egzistavo kaip žmogaus dresavimo priemonė. Sakytume, ir poetiniame tekste Mieželaitis mėgina „išdresuoti“ žmogų, jį paruošti naujai tapatybei. Paradoksalu, kad būtent sovietmečiu kurtas laisvo žmogaus mitas. Tik šis laisvas žmogus radosi ne kaip subjektas, bet kaip instrumentas, kuris egzistuoja didingoje ateities kūrimo akimirkoje, nuolat laukdamas to šviesesnio rytojaus tarsi svajonės išsipildymo. Jo gyvenimas yra svarbus tiek, kiek prisideda prie to būsimo pasaulio kūrimo. Šviesesnės ateities lūkestis – dominuojantis sovietinės tvarkos diskursas. Tokią tapatybę jis įtvirtina ir oficioziniame rinkinyje *Čia Lietuva*, kuriame svarbiausia – krintantis rugio grūdas, tautosakinė lietuviybės prigimtis ir idealizuotas valstybės vaizdinys.

Ar vis dėlto įmanoma europietiška tapatybė sovietmečiu?

Sigito Gedos kūryboje aptinkame visai kitokį lietuviškos tapatybės sovietmečiu modelį nei Mieželaičio tekstuose, joje nerasime tokios stiprios ideologinės propagandos. Joje gausu tautosakinių ir nacionalinių motyvų, senųjų mitų ir

32 Audinga Peluritytė-Tikuišienė, *op. cit.*, p. 29.

pasakojimų, kurie įgauna universalumo bruožų, leidžiančių jo poeziją matyti platesniame vakarietišrame kontekste. Geda save laikė universalios kultūros žmogumi (Vakarų ir pasaulio literatūros sintezės kūrėju). Šią sintezę Gedos poezijos rinktinės *Ovalas* apžvalginiam straipsnyje Arnas Ališauskas įvardijo kaip jo poezijos esmę ir pabrėžė jungties aspektą, kurį galėtume laikyti ir svarbiu europietiškomą reprezentuojančiu bruožu: „Poemų fragmentiškumas yra ir skaidomoji, ir rišamoji medžiaga, lemianti vientisumą [...]. Viename interviu Sigitas Geda, paklaustas, kodėl jo poezijoje tiek daug vandens, akmens, geležies, atsakė, kad jį domina jungtys, o reaguoja, jungiasi tik pirmapradžiai, nesusintetinti elementai.“³³ Šis jungčių dėmuo skatina prisiminti minėtąjį kultūros kaip komunikacijų tinklo modelį. Gedos poezijoje aptinkamas laisvumas ir atsitiktinumas, nuolatinė cirkuliacija ir spontaniškai susiklostantis ryšys tarp elementų leistų ją matyti priešingą, kitonišką sovietmečiu kurtai literatūrai. Lygindamas Mieželaičio ir Gedos poetinę kalbą ir temas tarsi susitikimą su pasauliu, Kavolis pirmąjį laikė nuobodžiu turistu, turinčiu visas galimybes keliauti, bet pasaulį matančiu statišką it muziejų, o antrasis, neturėdamas galimybių palikti sovietinės erdvės, veržėsi anapus jos poetiniais tekstais. Pasaulis poezijoje skverbiasi iš įprastinių jo vietų ir erdvių bei įsikuria lyrinio subjekto vaizduotėje:

ak bulvių žiedai arba Baranauskas,
sako pamokslą mano seneliui
Adomui Gavučiui, bėgančiam į Ameriką,
Pensilvanijos anglis, Folkneris
dar negimęs, Kobo Abė ir žiogas,
anapusinio pasaulio žalumo,
sėdi ant mano galvos,
ak plikai nuskustos galvos
kaip Tibeto vienuoliui,
vargšė mano sesuo negimusi
bėga laukais, bėga per Pensilvaniją,
per Fudzijamos ugnikalnį bėga,
kuliami žirniai, linai, sėmenų

33 Arnas Ališauskas „Poezija kaip alternatyvus pasaulio sukūrimas“, in: Sigitas Geda, *Ovalas*, sud. Arnas Ališauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, p. 11.

ligi juosmens, lęšiai, pavasari
 kiškio česnakų žydrumas, bėga
 mano plaukai ties ežeru,
 Teirumi, kaip numirėliai prūsai,
 bėgami vejant [...] ³⁴

Jis nebėra nekintantis palydovas ar *medžiaga* nusakyti tam tikram savo-svetimo (*kito*) santykiui, bet egzistuoja kaip visą poetinį vaizdą įsukantis turinys. Gedos poezijoje, atrodytų, nebelineka įprastos provincialiam lietuviškumui būdingos skirties, bet sintezuojama visa pasaulio patirtis ir istorija: „Visos racionali pasaulio organizacijos kategorijos ištirpsta, daiktų, kultūrų ir istorijų ribos pranyksta. Pasaulio turinys – *nebe mes jame, bet paties pasaulio įvairiopa dinamika, „mūsų“ (praradusių savo substancialias individualybes) tik priimama.* [...] Žmonės neatskiriama nuo kitų gamtos elementų, pasinėrę tame pačiame gyvybės ir mirties detales gaivalingai nešančiame sraute.“ ³⁵ Išnyksta sovietmečiu deklaruota priešprieša individas *vs* masė (kolektyvas) ir visa tampa vieningo poetinio pasaulio dalimi.

Tokia poetine kalba Geda, priešingai nei Mieželaitis, kuris stengėsi įtikinti ir įsitvirtinti ideologiškai angažuoto skaitytojo vaizduotėje, kreipėsi į kitokį (tartum laisvesnį nuo sovietinės santvarkos) skaitytoją. Mieželaičio skaitytojas galėjo gana lengvai susitapatinti su lyriniu subjektu vien dėl kalbėjimo trečiuoju asmeniu ar vis užduodamų retorinių klausimų, o Gedos skaitytojui teko sudėtingesnė užduotis. Abstrakcijos, netikėtos vaizdų jungtys apsunkindavo skaitytojo galimybes suprasti tekstą, susitapatinti su lyriniu subjektu ar vaizduojamu pasauliu ir kėlė didžiulį sovietinių ideologų, kurių nuomonė neva turėjo reprezentuoti bendrą visų skaitytojų balsą, nepasitenkinimą. Pasak Kmitos, laikraščio *Komjaunimo tiesa* puslapiuose pradėta diskusija, pasirodžius Gedos rinkiniui *Pėdos* (1966), pirmiausia išryškino sovietinės sistemos logikos suformuotą poezijos standartą (nes rinkinys atrodė nesuprantamas ir sudėtingas), ir tik vėliau atspindėjo tą šoką, kuri sukėlė nebetradiciška poetinė kalba ³⁶. Geda nutolo nuo kultūros funkcionierių diegtos poetinės formos, būtino kasdienio žmogaus gyvenimo vaizdavimo, tikrovės atspindžio ir dėl to jo skaitytojas turėjo būti savarankiškas,

34 Sigitas Geda, *Žydinti slyva Snaigyno ežere: Eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 33.

35 Vytautas Kavolis, „Pasaulio srautas ir sąmonės archeologija“, *Metmenys*, Nr. 48, 1984, p. 8–9.

36 Rimantas Kmita, *op. cit.*, p. 96.

imlus ir sąmoningas, kad suprastų iš esmės vakarietišką modernią poeziją. Tokiam skaitytojui nebereikėjo peršokti nuo tarybinės terminologijos kūrinų prie tikros poezijos, bet nuolat kuriamas poetinis žaidimas (pvz., inversiškas liaudies dainų panaudojimas: „Ant kalno rugiai siūbuoja, / Pakalnėj vanduo liūliuoja. / Storas, kreivas ir raudonas / Ten dieduką ėda ponas“ (PĖ, 16), netikėtos vaizdų jungtys: „Kalnas, kalnas – senas pokštas / Apledėjimo epochos. / O ant dviračio gigantas – / Neatskirt – žmogus ar – gandras“ (PĖ, 18) kaitino skaitytojo vaizduotę ir po truputį susilaukė pripažinimo.

Gedos poezijoje vakarietiškas (europietiškas) atvirumas, pasireiškęs kaip aktyvus dialogas ir žaidimas su skaitytoju, pasižymi įvairialype simbolika. Anksatyvojoje Gedos kūryboje Europa vaizduojama kaip slenkantis ledynas, keičiantis ne tik peizažą, bet ir pačią erdvę:

Kur buvo kalnas,
Ten liko klonis,
Kur buvo klonis,
Kalnas kaip klounas. [...]
Klimato, Eros,
Žvaigždyno kaita.
Dievas ar Žemė,
Ar Saulė kalta?³⁷

Pėdų rinkinio eilėraštyje „1946 metai“ Europa pasirodo ir kaip nusiaubtas, vargingas, po karo mėginantis atsigauti kraštas: „Mūkia karvės Europoj / Šalto spalio vakarais, / O po kaimus vokiečiai / Su terbom ir skudurais“ (PĖ, 27). Jau minėtos esminės temos – pokytis, judėjimas nusako poetinėje erdvėje vyraujančią pasaulio chaosą, jo nepartojamumą ir deformaciją: „Lietuvos dar nėra vardo. / Lietuva – / Ledynus varto.“ (PĖ, 47) arba: „Raudonas ir žalias, / Kuprotas kaip krabas / Pašoka į viršų / Lietuviškas kraštas“ (PĖ, 6). Poetinė erdvė nepaklūsta jokiai tvarkai ir dėl to įmanoma tik individuali, tartum laisvo lyrinio subjekto veikla ir pasaulio matymo pozicija. Svarbu paminėti, kad europietišku mas Gedos poezijoje pasirodo ne tik modernia, avangardistine vaizdinija, bet ir

37 Sigitas Geda, *Pėdos*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 11. Toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma santrumpa PĖ ir cituojamo puslapio numeris.

pasikeitusių santykiu su pačia poezija. Kęstutis Nastopka, mėgindamas apginti kritikų pultą *Pėdų* rinkinį, akcentavo, jog „[p]oezija nepriima galutinio paskutinės instancijos sprendimo, nepripažįsta vienintelės teisingos pozicijos. Ji moko išgirsti *kito* žodį, pripažinti lygiavertį *kito* požiūrį, vietoj pilko oficialiųjų dogmų vienodumo atidengia įvairiaspalvį pasaulį, nesuvedamą į tris euklidinės geometrijos matmenis“³⁸. Būtent kitybės aspektas, galimybė priimti *kitą* yra esminis europietiškosios kultūros bruožas. Jis, skambėjęs kaip iššūkis to meto uždarai sovietmečio santvarkai, tapo Gedos galimybe edukuoti ir išlaisvinti skaitytoją kiek tik buvo įmanoma to meto sąlygomis.

Minėtasis atvirumas ir naujumas Gedos poezijoje rodėsi ir per santykį su tradicija. Kalbėdami apie europietišumą kaip dialogišką santykį su *kitu*, teigėme, kad tokiam santykiui būdinga ne akla imitacija, bet transformacija ir savirefleksija. Geda nuolat pabrėžė „tradicijos perėmimo, šaltinių svarbą, ypač akcentuodamas pačius seniausius archajiškiausius kultūros židinius“³⁹. Tad tradicija esti ne kaip saugomas paminklas, bet kaip vis iš naujo lipdoma skulptūra, o lietuviškumas kuriamas maišant skirtingus vakarietiškos kultūros „ingredientus“ ir juos naujai perteikiant poetiniame tekste. Tokiu pavyzdžiu tampa 1972 m. pasirodžiusios poemos „Delčia rudenė deivė“ ir „Ledynas baltas kaukaspenis“ (rašytos 1965–1968 m.), kurių perskaitymo raktais tampa Dante’s *Dieviškoji komedija* ir Hieronymuso Boscho tapyba, o poetinę erdvę konstruoja gamtos, pasaulio, mitologijos ir žmogiškumo fragmentiškumas.

Vis dėlto ankstyvojoje Gedos kūryboje dar galime pastebėti, kad santykis su *kitu* aižėja ir yra gana hermetiškas. Anapus Lietuvos esantys kraštai vaizduojami labai panašūs į savąjį, pvz., „Piemenėliai ant lumzdelių / Tyliai groja Kaukaze“ (PĖ, 46); „Iš senumo / visas baltas / Ugnį garbina Kaukazas“ (PĖ, 47); „O prie Volgos, o prie Volgos / Juda mėlyni arimai, / Ten Veisiejų visos volungės“ (PĖ, 49). Galėtume svarstyti, galbūt tai rodo, kad nesama didžiulio skirtumo tarp *savo-svetimo*, taigi taikomi (europietiškos) tolerancijos standartai? O galbūt tik sekama internacionalizmo propaganda? Galbūt dar pritrūkstama nešabloniškų ir ne tokių stereotipinių įvaizdžių, kad pasirenkama tik sava etnografinė ir agrarinė pasaulio samprata? Net pati Lietuva personifikuota ir gana pasyvi, dažnai priklausoma nuo lyrinio subjekto veiklos bei sutapatinta su juo:

38 Kęstutis Nastopka, „Apie žuvis, gyvenimišką logiką ir poetinę kalbą“, *Literatūra ir menas*, 1968 07 23, in: Rimantas Kmita, *op. cit.*, p. 100.

39 Rimantas Kmita, *op. cit.*, p. 76–77.

„Aš į Lietuvą plaukiu“ (PĖ, 44) arba „Buvau į Lietuvą išėjęs“ (PĖ, 54). Matome sąveiką tarp „aš“ kaip individo, visa žinančio kūrėjo, ir visų likusiųjų, kurie egzistuoja kaip subendrintos visuomenės vaizdinys: „Užgula ažuolus – / Daužosi, dažosi, / Keliasi bėga – / Visa Lietuva.“⁴⁰ Ši „visa Lietuva“ šiek tiek panaši į tautinio, o ne į Mieželaičio žmogaus tarsi naujos visuomenės veido paiešką. Toks lyrinis subjektas ankstyvojoje poezijoje ima figūruoti ir kaip poetas-didvyris, kuris stengiasi kurti naują mitą: „Apdainavo jis žmogų, / Paukštį, gyvulį, žuvį, – / Kas gi žemėj pranoko / Dieviškąjį liežuvį? [...] Parbėga Strazdelis, / Skvernais paplasnodamas. / Neišleido knygelės / Už paukštiškas nuodėmes“ (ST 30; 32). Šis mitas apima istorinį kontekstą, pagoniškas ir krikščioniškas plotmes, Strazdo-Drazdausko biografinius momentus ir galiausiai poeto kaip tautos pranašo įvaizdį. Taigi lietuviškumas ankstyvojoje Gedos poezijoje iš dalies atviras, bandantis įsilieti į pasaulinę istoriją, bet kartu gana agrariškas ir aistoriškas.

Išvados

Straipsnyje mėginome aptarti sovietinėje poezijoje kuriamos tapatybės europietiško tendenciją, pasiremdami trilype Kavolio kultūros kaip reikšmių pasaulio sąrangos perspektyva. Nors europietišumą siauriname iki Europos literatūros ir kultūros bei jos poveikio skaitytojams ir apibrėžėme kaip turintį kultūros kaip atviro ir asociacijomis bei bendrumu paremto reikšmių tinklo ir kultūros kaip centro ir periferijų mišinio požymių, tačiau tai tik pirmasis nedrąsus žingsnis mėginant nusakyti lietuviškos tapatybės atvirumą. Galima drąsiai svarstyti ir abejoti, ar europietiškumui priskiriamas atvirumas kitybei, nuolatinis pokytis, balansavimas tarp multikultūriškumo ir nacionalumo, tradicijos ir modernumo nėra tik kitaip apibrėžta (post)modernųjų Vakarų liberalioji demokratija?

Sovietmečio poezijoje europietiškumas pasireiškė dvejopai. Mieželaičio atveju Vakarų literatūros ir kultūros išmanymas bei galimybė ją tiesiogiai pažinti kelionių po pasaulį metu tapo puikia manipuliacijos ir netgi tam tikra sovietinės propagandos skleidimo priemone. Naudodamas modernią poetinę formą, jis buvo labiau angažuotas ideologiškai ir iš esmės atstovavo sovietmečio kultūros

40 Sigitas Geda, *Strazdas*, Vilnius: Vaga, 1967, p. 47. Toliau cituojant iš šio rinkinio skliaustuose nurodoma santrumpa ST ir cituojamo puslapio numeris.

funkcionierių propaguotai uždarai tapatybei. Vis dėlto tuometinis skaitytojas, teigiamai vertindamas jo poezijos modernistinę raišką, mokėjo ignoruoti ir nepastebėti nuolat joje reiškiamos Vakarų pasaulio kritikos ir sovietinės santvarkos šlovinimo. Gedos poezijos modernizmas daug autentiškesnis, o atvirumas europietiškumui reiškiasi ne tik pakitusiu santykiu su tradicija, bet ir pačia poezija. Nors jo ankstyvojoje poezijoje santykis su *kitu* trūkinėja, bet žaidybinis santykis su skaitytoju ir kitokio, antiideologiško adresato paieška leidžia matyti Gedą kaip įgaunantį europietiškos tapatybės matmenis poetą.

Gauta 2018 10 24

Priimta 2018 11 30

The Manifestation of Europeanness in the Soviet Lithuanian poetry: the Aesthetic Liberation of Identity

Summary

This paper analyses three – the national, European and Soviet – identity models, their collision, overlap, and transformation. It focuses on the phenomenon of the Lithuanian national identity, which at the same time is locally distinct, but also open to Europe (Europeanness). The paper also presents an analysis of how Soviet ideology acted on and formed people's self-depiction and how it emerged in Lithuanian poetry in the second part of the 20th century. For my sociological comparative analysis I wanted to represent a few distinct examples of identities and chose the creative works of two famous Lithuanian poets – Eduardas Miezelaitis and Sigitas Geda. Miezelaitis could be considered as one of the founders of Soviet modernist poetry who gave the impression of a free poetic language within the context of the Soviet regime. Nevertheless, he expressed an identity which is characterized by defensiveness, overprotectiveness, and a nomenclatural position. The poetry of Geda is an example of an expression of an European identity. It is characterized by an innovative relation to tradition, a search for a different and anti-ideological reader, and a complex poetic language.

Keywords: identity, nationalism, Lithuanian, European, Soviet, poetry.
